

Baroko epochos poema

XVI a. istorinės poemos buvo skirtos konkrečių didikų žygiams apdainuoti. Jas parašė tų didikų dvarų poetai P. Gradauskas (*Hodoeporicon Moschicum...*, Vilnae, 1582), A. Rimša (*Deketeros akroama...*, Vilnae, 1585), E. Pilgrimovijus (*Panegyrica apostrophe...*, Vilnae, 1583), J. Radvanas (*Radivilias...*, Vilnae, 1592). Poemų herojai buvo M. Radvilas Rudasis (1512–1584) ir jo sūnus M. K. Radvilas Perkūnas (1547–1603), o siužetą sudarė kovų su Maskvos valstybe, vadinamojo Livonijos karo, epizodai. Tai, anot A. Sajkowskio (Saikovskio), – „riterinės epikos“¹ pavyzdžiai.

XVII a. situacija šiek tiek keičiasi. Istorinėje poemoje stengiamasi aprašyti ne tiek konkretaus herojaus „gyvenimą ir žygius“ (*vita et gesta*), kiek pateikti platesnę įvykio ar mūšio panoramą, ieškant paralelių su Antikos poemomis, tačiau daug labiau papildant jas vietinių realiųjų medžiaga. Atsiranda digresijų apie herojų tautybę, tikybę, išsilavinimą, kariniuose susirėmimuose dalyvauja ne tik patys herojai, bet ir juos globojantys dievai, gamtos jėgos, pateikiama daugiau vertinimų, herojų paveikslus stengiamasi labiau individualizuoti, o mūšių scenas labiau dramatinizuoti, personifikuoti, sugyventi. Poemų autoriais tampa jau ne vien dvarų poetai, bet ir universiteto profesoriai, studentai, bajorai.

Platesnė darosi įvykių skalė. Livonijos karui tėra skirta vienintelė L. Bojerio poema *Karolomachija* (1606), o kiti epinio pobūdžio kūriniai vaizduoja LDK ir Lenkijos Karalystės karus su turkais bei švedais.

1621 ir 1673 m. mūšiai su turkais prie Chotino aprašyti J. Beneto, S. S. Šemetos, V. Potockio, M. K. Sarbievijaus kūrinuose. Švedų invazija, arba vadinamasis „tvanas“, poetine forma lenkų kalba aprašytas M. K. Šemetos *Reliacijoje apie Žemaitijos patekimą ir išėjimą iš švedų globos* (1657). Išskirtinę vietą užima S. Daugirdo *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžių žygių aprašymas* (1626), taip pat M. K. Sarbievijaus *Lechiada*.

Viena ankstyviausių Baroko poemų Lietuvoje laikytina L. Bojerio *Karolomachija, kurioje pasakojama apie sėkmingą, Dievui padedant, pergalę [...] laimėtą šviesiausiojo Pono Jono Karolio Chodkevičiaus [...] mūšyje su [...] Sudermanlando kunigaikščiu Karoliu [...] (Carolomachia, qua felix victoria, ope divina [...] per Ioannem Carolum Chodkiewiczium [...] de Carolo duce Sudermaniae [...] reportata, narratur...*, Vilnae, 1606). Poema skirta 1605 m. rugsėjo 27 d. prie Kircholmo (Salaspilio) įvykusio mūšio herojui ir nugalėtojui, LDK vyriausiajam kariuomenės vadui, Žemaitijos seniūnui Jonui Karoliui Katkevičiui pagerbti.

LAURENCIJUS BOJERIS (1561(?)–1619), švedų kilmės poetas, jėzuitas, Vilniaus universiteto profesorius, gimė Stokholme, čia baigė pradžios mokslus. Popiežiaus legato Antonijaus Posevino paragintas, perėjo katalikybėn. Studijavo Prahos, Olomouco, Vilniaus universitetuose. 1587 m. Krokuvoje įstojo į jėzuitų ordiną, 1594 m. gavo kunigo šventimus. Dėstė Jaroslavo, Tartu jėzuitų pedagoginėse seminarijose. Nuo 1604 m. Vilniaus universitete dėstė poetiką, retoriką, matematiką, teologiją, vadovavo Popiežiaus seminarijai. Išgarsėjo poetiniais kūriniais. Porą epigramų L. Bojeris išspausdino Vilniaus kanauninko Andriaus Jurgevičiaus poleminiame veikle *Atsakymas dėl Andriaus Volano niekinančios knygos prieš popiežių (Responsio... ad famosum Andreae Volani contra summum pontificem libellum...*, Vilnae, 1587). Vienoje epigramoje L. Bojeris aukština katalikybės gynėją A. Jurgevičių, kitoje smerkia jo priešininką kalvinistą A. Volaną, tyčiojasi iš jo pavardės². Kai kuriuose šaltiniuose tvirtinama, kad L. Bojeris rašė sceninius dialogus, panegirikas, net filosofinius traktatus³. Vis dėlto žymiausias L. Bojerio literatūrinis kūrinys neabejotinai yra poema *Karolomachija* – Salaspilio

¹ Sajkowski, A., *Od Sierotki do Rybeńki: W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*, Poznań, 1965, p. 24.

² Žr. *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sud. E. Ulčainaitė, Vilnius, 1993, p. 280–281.

³ Piechnik, L., *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 2: *Rozkwit Akademii Wileńskiej (1600–1655)*, Rzym, 1983, p. 82.

mūšio, kuriame 4 tūkstančiai Lietuvos karių, vadovaujamų Jono Karolio Katkevičiaus, sumušė 14 tūkstančių Švedijos karaliaus Karolio IX Sudermaniečio armiją, aprašymas. Taigi iššifravus poemos pavadinimą – tai dviejų „Karolių mūšis“. Poema, kurią sudaro 2145 hegzometro eilutės, sukurta kontrasto principu. Priešinamos ne tik kariaujančios valstybės, joms atstovaujantys kariuomenių vadai, bet ir pabrėžiama skirtingų tikybų, požiūrių, moralinių nuostatų sandūra. Reformacija priešinama Kontrreformacijai, katalikybė – protestantizmui.

Jau pačioje poemos pradžioje pabrėžiami skirtingi pagrindinių herojų tikslai ir užduotys:

Vardas yra jų tas pats, bet valia ir siekiai skirtingi.
Vienas priešas žiaurus teisingumo, o kitas – gynėjas,
Zigmantą puola anas, o šitas karaliui tarnauja,
Vienas veržias šalin Livonijos, kitas ją gina.
(*Carol. 4–7*)⁴

J. K. Katkevičiaus sėkmė ir laimė – ne atsitiktiniai dalykai: ją skyrė patys dievai (*O Superi, neque res geritur sine Numine vestro*, I, 10), todėl jis yra „laimingas karo vadas“ (*felix strategus*), o jo vardą išgirdusi Švedija „virpa iš baimės“ (*trepidat Suecania dudum / Ad Chodkievicii non expugnabile nomen*, I, 25). Piešdamas J. K. Katkevičiaus paveikslą, L. Bojeris pirmiausia pabrėžia jo kuklumą: atsiėmęs iš Karolio Sudermaniečio Rygą, jis įžengia į miestą „nepakelta galva, be puikybės, be triumfo“ (*Victor fronte non elata, sine magno ovatu*, I, 45–46), taip pat pamaldumą: po sėkmingo mūšio jis pirmiausia eina pasimelsti į jėzuitams priklausančią Šv. Jokūbo bažnyčią, o prieš lemiamą Salaspilio susirėmimą kariai ir jų vadas meldžiasi net 40 valandų, prašydami Dievo pagalbos:

Bet prieš tai jie visi susirenka Dievo šventovėn,
Kad aukštuosius dievus maldavimais savo palenktų.
Taip įkvėpti kunigų ir vadui pačiam šitaip liepus,
Keturias dešimtis net valandų čia Dievą maldauja.
(*Carol. II, 746–749*)

Neabejojama, jog tik Viešpats Dievas ir jo Motina Mergelė Marija lems pergalės sėkmę: „Dievas, tik Dievas yra vienintelė mūsų stiprybė“, „Motina Dievo šventa, dievų karaliene, pagalbėk, // Man padėjus nesyk, padėk pavojų išvengti“ (*Carol. II, 754, 784–785*). J. K. Katkevičius yra ne tik pamaldus žmogus, narsus karys, bet ir rūpestingas šeimininkas, savo kariais besirūpinąs taip, „kaip sodininkas rūpinasi sodo vaisiais“ (III, 1259). Jis neleidžia narsiam karžygiui Teodorui Lackiui pirmam stoti į mūšį, bet veržiasi pats, o jeigu žūsiąs, prašo palaidoti Tėvynėje:

Kas ir bebūtų galop ir kokį kelią beskirty
Man Griausmininko valia, aš pats mieliau pasirinksiu
Mirtį kilnioj kovoje, nuo žaizdų lai žūsiu garbingai,
Bet neprivers manęs bėgti ir trauktis atgal nugalėto!
(*Carol. III, 1282–1285*)

Kartu J. K. Katkevičius pabrėžia, jog lietuviai ir lenkai ginasi, o švedai juos puola. Taip motyvuojama moralinė *Karolomachijos* prasmė:

Tu paliudyk, – pritart tau gali dievai ir žvaigždynai:
Aš nepradėjau kovos ir priešą pirmas nepuoliau,
Aš nestūmiau draugų į šiuos siaubingus pavojus, –
Verčia stoti kovon mane garbė, šlovingumas
Mūsų tautos, o juk ji nepratusi bėgti nuo priešų.
(*Carol. III, 1335–1339*)

⁴ Bojeris, L., *Karolomachija*, iš lotynų k. vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1992, p. 37. Visos citatos iš šio leidinio.

J. K. Katkevičiaus taurumą, kilnumą ir kuklumą bene labiausiai išryškina baigiamoji poemos dalis, pavadinta „Vilnius triumfuoja“ (*Vilna triumphat*). J. K. Katkevičiui laimėjus Salaspilio mūšį, Vilniaus miestas ir jėzuitų akademija laukė grįžtančio herojaus (beje, šios kolegijos auklėtinio) ir rengėsi jį deramai pagerbti. Katedros aikštėje buvo statomos triumfo arkos, jėzuitų akademijoje buvo ruošiamasi suvaidinti proginę pjesę. Deja, herojus šį scenarijų sugriovė, nes atvyko į Vilnių vėlai naktį. Tačiau, kaip rašoma *Karolomachijoje*, išskilmės vis vien įvyko, J. K. Katkevičius buvo deramai pašlovintas:

Vilnius nuliūsta labai apviltas ir skundžias, kad vadui
Ši nepritinka tylą, pernelyg kuklu esą vengti
Šios užtarnautos šlovės ir minios plojimų audringų.
Štai ką padaro po to: visas savo mūzas sukviečia,
Kad nugalėtoji šiam sudėtų pergalės giesmę;
Dvi piramidės dabar Akademijos salėj jau stovi;
Greit parašyta drama sugrįžusį mūzos sutinka.
(*Carol. III*, 2135–2141)

Taigi J. K. Katkevičius simbolizuoja teigiamo herojaus sampratą, atitinkančią antikinę *pietas* prasmę.

Visiškai priešinga yra Karolio Sudermaniečio charakteristika. Jis esąs „išsigimėlis“ (*degener*), „nedorėlis“ (*impius*), „bailys“, „įžūlus“, „pasipūtęs“, „žiaurus ir baisus tironas“ (*ferus immanisque Tyrannus*, 1,321). Kuriami ne tik priešingi herojų ir karių tipai, bet ir akcentuojamas tikybų skirtumas: J. K. Katkevičius gina katalikų tikėjimą, lietuvių kariai eina į mūšį, skanduodami Jėzaus vardą:

Girdis maldingi šauksmai, balsus minios atkartoja
Virpantis oras tuoj pat ir aidi: „O Jėzau, o Jėzau!“
(*Carol. III*, 1728–1729)

Karolis Sudermanietis yra Reformacijos šalininkas, jis bendrauja su tamsybių jėgomis, todėl pralaimi:

Sklinda gandas, ir tai panašu atrodo į tiesą,
Kad ne pagalbos dievų, ne Dievo aukščiausiojo valios
Karolis šaukės tada, bet klausė žynių pranašysčių –
Jom buvo pratęs tikėt – ir po to išėjo į karą.
(*Carol. I*, 528–531)

Įprastinis Sudermaniečio keiksmazodis: „Tūkstantis velnių!“ (*mille Diaboli!*), jis tiki žynių pranašystėmis, jį remia „būriai tamsaus Flegetonto“ (II, 1204). Neigiamai charakterizuojama ir Karolio Sudermaniečio žmona Kristina, kartais tapatinama tiesiog su Erezija, vadinama karo deivės Enijos, keršto deivės Tisifonės vardais („Tisifonės angis“, I, 377). Tai ji kursto savo vyrą kariauti, ji „vyriško proto, būdo valdingo, stipraus, išpuikus ir linkus maištauti“ (I, 379–380).

Poema konstruojama antikinių herojinių poemų pavyzdžiu, tačiau bene daugiausia sąsajų turi su Vergilijaus *Eneida*⁵. *Karolomachijai* būdinga rėminė kompozicija, kai kiekvienoje knygoje išskiriamas pagrindinis epizodas, o aplink jį grupuojami šalutiniai, papildantys įvykiai. Pirmoje knygoje – tai Rygos apgulimas, antroje – J. K. Katkevičiaus žygis į Salaspilį, trečioje – Salaspilio mūšis. Pagal antikinių poemų pavyzdį pateikiamas karių „katalogas“, t. y. išvardijami svarbiausi karo vadai, jų ginkluotė, karių skaičius. Istorikai yra pastebėję, jog pateikti duomenys labai tikslūs, juos patvirtina ir kiti istoriniai šaltiniai⁶.

⁵ Narbutas, S., „„Karolomachijos“ akiračiai“, in: Bojeris, L., *Karolomachija*, iš lotynų k. vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1992, p. 168–171.

⁶ Tyla, A., „Įvadas“, in: Bojeris, L., *Karolomachija*, iš lotynų k. vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1992, p. 10.

Svarbus yra sapno epizodas (*Carol. III*, 1162–1204). Prieš Salaspilio mūšį J. K. Katkevičiui pasirodo Frenandrija („Drąsiaširdė“), viena iš Dorybės (*Virtus*) atmainų, ir drąsina karo vadą, kad jis pasikliautų Dievu, narsiai pasitiktų priešą, nes jį globosiąs Dievas ir todėl jo kariuomenė laimėsianti mūšį:

Vade galingas, juk tu už Dievo tautą kariauji,
Harpijoms toms baisioms, tikėjimui priešiškom Romos,
Kelią pastoji, gini tikrosios religijos šlovę.
(*Carol. III*, 1193–1195)

Pagal antikinių poemų struktūros logiką reikėjo laukti ir pagrindinio herojaus skydo aprašymo. Jis yra Homero *Iliadoje* (*Il. XVIII*, 477–616), Vergilijaus *Eneidoje* (*Aen. VIII*, 615–630), J. Radvano *Radviliadoje* (*Radv. III*, 87–195). Deja, *Karolomachijoje* jo nėra. Tačiau esama kitų sąsajų su Vergilijaus *Eneida*. Akivaizdu, jog J. K. Katkevičius tapatinamas su Enėjumi, o jo priešas Karolis Sudermanietis – su Enėjo priešininku, rutulų karaliumi Turnu. Tiesa, keliose vietose J. K. Katkevičius pavadinamas „lietuvių tautos Achilu“ (*Lituanæ gentis Achilles*, I, 417). Baroko epochoje tarsi susilieja *pietas* ir *virtus*, t. y. „pamaldumas“ ir „šaunumas“ tampa esminiais herojaus charakteristikos epitetais.

Įdomios ir šiek tiek netikėtos *Karolomachijoje* yra baltiškojo pagoniškojo tikėjimo raiškos. Pirmiausia pažymėtinas vandenų – upių, jūrų – personifikuotas mitinis traktavimas. Baltijos jūra vadinama „motina karaliene Balte“, „vandenų valdove“ (*alma, regina Balthe; digna Balthe, Balthe undipotens*); Dvinos (Dūnos, Dauguvos) upė dalyvauja Salaspilio mūšio eigoje kaip lygiavertė herojė. Ji perplukdo Kuršo kunigaikščio Frydricho karius, ji ragina savo dukteris dūnaides palaikyti J. K. Katkevičiaus karius, ji pranašauja sėkmingą mūšio baigtį, „nes upės turi galią nuspėti ateitį“ (*Est etiam fluvii mens haud ignara futuri*, 1607 eil.). Jaukiai ir geranoriškai su etmono būriais šnekasi Gaujos upė (*II*, 804–807), padėjusi jiems persikelti ir priminusi, jog ji padeda ne visiems: jos gelmėse yra nuskendę tūkstančiai švedų kareivių. Įspūdingai aprašyta liūtis, kilusi prieš pat Salaspilio mūšį ir buvusi tokia staigi ir stipri, kad kiaurai permerkė švedų karių paraką, apsunkino judėjimą, kartu lėmė nesėkmingą švedams mūšio baigtį:

Permerkė viską lietus: ir dulkes ugnies, ir šaudykles.
Sunkiai žengia kariai per slidžią, išstėjusią žemę.
(*Carol. II*, 1137–1138)

Paaiškėja, kad L. Bojeris žino ir apie pagoniškuosius baltų dievus. Jis mini „pergrubius“, „patrimpus“ (*I*, 895), o Perkūną tapatina su Griausmininku (*Tonans*). Įdomi ir lotyniškoje Lietuvos literatūroje reta lietuviška detalė: L. Bojerio nuomone, dagtinio šautuvo – muškietos – pavadinimas atsiradęs iš lietuviško žodžio „muški“, kuris buvęs ir lietuvių karių kovos šūkis. L. Bojeris vienoje batalinėje scenoje rašo:

Švedai kol kas dar tvirti ir pastoja kelią ryžtingai.
Raiteliai veržias vora, – jie ietis ietimis puolą,
Priešų⁷ kardus aštirus jie savo kardais pasitinka,
O baisias šaudykles – šautuvais, juos muškietom vadina.
Žino lietuviai, yra lietuviškas žodis „muški“,
Reiškia: žudyk arba muški. [...]
(*Carol. III*, 1751–1756)

Svarbų vaidmenį poemoje atlieka įvairūs stebuklai: šventųjų pasirodymai, mėnulio užtemimas, upių potvyniai ir atoslūgiai, pranašystės, būrimai (lapio Manto pranašystė, *I*, 532–535). Įdomus yra vienas iš paskutiniųjų *Karolomachijos* epizodų, kuriame Baltijos jūros ir Vilijos upės dievybės skiria J. K. Katkevičiui dovaną – gražų audeklą, išaustą „Semiramidės menu“, kuriame pavaizduotas slibiną

⁷ T. y. Katkevičiaus karių.

įveikęs šv. Mykolas. Taigi poemoje gana stipri baltiškųjų tautų ir dievų, jungiamų „karalienės Baltės“, vienybės idėja. Kartu *Karolomachija* yra aiškias kontreformacinės nuostatos išsakantis kūrinys, paženklintas Baroko retorikos bei estetikos raiškos orimų kupinas ekspresijos, dinamiškumo, jungiantis visas dangaus ir požemio sferas.

Salaspilio mūšiui paminėti buvo skirti ir du kūrinėliai lenkų kalba: Chrizostomo Golnievskio *Nauja sarmatų Kaliopės giesmė (Pieśń nowa Calliopy Sarmackiej..., Wilno, 1605)* ir Simono Šliaskio *Atminimas, arba nemirtingumo stulpai (Pamiętka albo kolumny niesmiertelności..., [Wilno, 1606?])*. Deja, nei apimtimi (vienas – 8, kitas –12 puslapių), nei poetiniu meistriškumu jie neprilygo L. Bojerio poemai. Visus šiuos kūrinius jungia vienas bendras šaltinis – *Atsiminimai apie dešimtmetį Livonijos karą (Equitis Lituani de bello Livonico per decennium gesto)*, apie kurį kalbėjome anksčiau.

Kitas svarbus XVII a. įvykis, sulaukęs epinės Mūzos dėmesio, buvo Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių susirėmimas su turkais prie Chotino 1621 m. rugsėjo 3 d. (pagal kitus šaltinius rugsėjo 15 d.). Čia vėl pasižymėjo vyriausiasis LDK kariuomenės vadas J. K. Katkevičius, laimėjęs pergalę, tačiau išsekintas mūšio pats netrukus miręs (1621 09 23). Pergalė prie Chotino sulaukė plataus atgarsio. Kai kurie istorikai ją vadina reikšmingiausiu įvykiu Lietuvos ir Lenkijos istorijoje po Žalgirio mūšio⁸. Chotino mūšis ir žymiausio šio mūšio herojaus J. K. Katkevičiaus mirtis buvo aprašyti memuaruose, dienoraščiuose, pamoksluose, poetiniuose kūriniuose. Simonas Starovolskis parašė epitafiją: „Čia ilsisi Jonas Karolis Katkevičius, Lietuvos Heraklis, lenkų karių vadas prieš turkus, žymus, pergalingas kariūnas“⁹. Poemą lenkų kalba *Wojna chocimska* sukūrė poetas Wacławas (Vaclavas) Potockis. Parašyta 1670 m., tačiau pirmą kartą išleista tik XIX a. (1850), ji didesnio poveikio XVII a. literatūrai neturėjo.

Eugenija Ulčinė, Albinas Jovaiša, *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 289–294.

⁸ Kaczmarek, M., *Sarmacka perspektywa sławy: Nad Wojną chocimską Wacława Potockiego*, Wrocław, 1982, p. 9.

⁹ Starowolski, S., *Wojownicy sarmaccy*, Warszawa, 1978, p. 287.